

کارکردهای زیارت

سید محمد موسوی

فراگیرترین و ملموس‌ترین کارکرد زیارت، تأثیر مستقیم آن در اعتقاد، اندیشه، و روح و جان آدمی است که با القای عقیده پاک و درست و تثبیت یک جهان‌بینی الهی، انسان را از تزلزل در مسائل عقیدتی و دچار شبهه شدن و شرک و کفر می‌رهند و اصول اعتقادی او را از خطرات مصون می‌دارد.

مقدمه

زیارت در تاریخ زندگی بشر، سنت و رسمی دیرینه در میان امت‌ها و ملت‌ها بوده است که همواره به آن توجه داشته و با آداب ویژه‌ای آن را انجام داده و می‌دهند. زیارتگاه‌ها و اماکن مذهبی و مقدس، گواه قدمت تاریخی این رسم کهن در میان اقوام و ملت‌هاست؛ مکان‌هایی مانند: زیارتگاه‌های اقوام آشوری و بابلی، معبد‌های هندوان، کنیسه‌های یهودیان، کلیساهای مسیحیان و مساجد و اماکن زیارتی مسلمانان، از جمله این زیارتگاه‌ها به شمار می‌آیند. نکته قابل توجه این است که آیین اسلام، بسیاری از آداب و رسوم ملل و اقوام دیگر را با رنگ و بوی معنویت‌نشأت گرفته از فطرت‌خدایی، هماهنگ نموده و تغییرات مناسبی را در آنها به وجود آورده است و در واقع معنای تازه‌ای به زیارت بخشیده است.

از سوی دیگر مکتب اسلام، اهمیت فراوانی به زیارت بخشیده و به شکل‌های گوناگون به آن سفارش فرموده است که در مقالات دیگر به گوشه‌هایی از آنها پرداختیم. اکنون در این مقاله به موضوع «کارکردهای زیارت» می‌پردازیم و محورها و نکاتی را از منابع اسلامی یادآور می‌شویم تا آثار زیارت در ابعاد گوناگون، چه در بُعد دنیوی و چه در بُعد اخروی، و زیرمجموعه‌های آنها مورد توجه قرار گیرد.

کارکردهای زیارت

این موضوع به دو بخش قابل تقسیم است: ۱. کارکردهای دنیوی؛ ۲. کارکردهای اخروی. در بخش نخست، مقصود این است که انسان در زندگی دنیوی خویش، با انجام زیارت، به اموری دست می‌یابد که سبب رشد و شکوفایی در ابعاد گوناگون زندگی فردی و اجتماعی اوست. از این رو، گاهی این کارکرد دنیوی به فرد ارتباط پیدا می‌کند و گاهی به جمع و اجتماع.

۱. کارکردهای فردی زیارت

الف) کارکرد عقیدتی و روحی. شاید بتوان گفت که فراگیرترین و ملموس‌ترین کارکرد زیارت، تأثیر مستقیم آن در اعتقاد، اندیشه، و روح و جان آدمی است که با القای عقیده پاک و درست و تثبیت یک جهان‌بینی الهی، انسان را از تزلزل در مسائل عقیدتی و دچار شبهه شدن و شرک و کفر می‌رهاند و اصول اعتقادی او را از خطرات مصون می‌دارد. انسان نیازمندی که حاجت مهمی، او را به زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله یا یکی از امامان معصوم علیهم السلام کشانده، هنگامی که حاجت خود را در پرتو عنایات آن بزرگواران روا شده می‌بیند، علاوه بر ارتباط روحی و عاطفی که میان انسان و آن معصوم علیهم السلام ایجاد می‌شود، در اعتقاد انسان به نبوت یا امامت آنان تأثیرگذار و اثربخش است. بدین گونه است شفای بیمارانی که از همه جا مأیوس شده‌اند و با توسل به حضرات معصومین علیهم السلام به صورت معجزه‌آسا شفا می‌یابند. این جاست که هم شخص شفا یافته و هم بستگان و ناظران بهبودی او، در اعتقاد به کارگشا بودن زیارت آن بزرگواران و واسطه فیض الهی بودن ایشان راسخ‌تر شده و آثار عقیدتی و روحی ویژه‌ای بر آنان می‌گذارد. بدیهی است انسان خودساخته‌ای که دل در گرو عالم نامتناهی بالا دارد و عظمت آفریدگار و آفرینش را می‌بیند، از سعه صدر بهره‌مند گشته و با آثار مثبت آن، زندگی و ارتباط با دیگران را پی خواهد گرفت.

ب) کارکرد روان‌شناختی. زائر وقتی به زیارت می‌رود، با قدرتی مافوق قدرت‌ها انس می‌گیرد؛ با کسی که همواره زنده و پایدار است و توان برآوردن همه نیازهای بشری را دارد. از این رو به دامن او چنگ زده و به درگاهش استغاثه می‌کند و به سبب داشتن چنین تکیه‌گاه مطمئنی، خود را به وی سپرده، در نتیجه آرامش روحی خاصی به دست می‌آورد. از دیدگاه روان‌شناسان، آنان که تکیه‌گاه قوی و مناسبی دارند، منفعل نبوده و احساس آسیب‌پذیری ندارند و از صفاتی، مانند اعتماد به نفس، خودباوری، امیدواری و توانمندی در مسیر زندگی برخوردارند و از یأس، اضطراب، نومیدی و افسردگی به دورند.

زائر، مزور و امام علیهم السلام را مظهر رحمت و فیض الهی می‌داند و بر این باور است که او می‌تواند به بهترین راه هدایتش کند و با اذن خدا فقر و تنگدستی را از زندگی برطرف ساخته و بیم و هراس را به ایمنی مبدل سازد و بال‌های محبت و مودت را گشوده، تا هر بیچاره‌ای را پناه دهد. این اعتقاد، یکی از عوامل مهم رفع افسردگی و امید به زندگی است. یکی از

محورهای مهم زیارت، خواندن دعا و انس با خداست و قرآن کریم درباره آن می‌فرماید: ﴿الَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾؛ آگاه باشید که دل‌ها با یاد خدا به آرامش می‌رسد.^۱ چرا انسان وقتی به زیارت کعبه و خانه خدا نایل می‌شود، احساس آرامش و نشاط خاصی می‌کند؟ زیرا به برترین مکان روی این کره خاکی رسیده و در آن‌جا با صاحب این خانه انس گرفته و در حرم امن الهی قرار دارد و بهترین مکان برای دعا و نیایش، این مکان مقدس و مبارک است و دعا درمان دردهای انسان است.

امام صادق (ع) فرمود: «علیک بالدعاء فانّ فيه شفاءٌ من کلّ داءٍ»؛ بر تو باد دعا کردن، زیرا که شفای هر دردی است.^۲

ج. کارکرد اخلاقی و تربیتی. زائر هنگام زیارت، با محتوای عمیق و سازنده زیارت‌نامه‌ها آشنا شده و از آنها بهره‌مند می‌شود. همچنین از باورهای فرهنگی و دینی که در زندگی اولیای دین و صالحان بوده، آگاه می‌شود و با شور و شوقی برگرفته از مضامین زیارت‌ها و دعاها و نفوذ واژه‌ها و سخنان جذاب آنها، با صفای دل و پاکی درون حرکت می‌کند و آرزمند است که در راه و مسیر آن بزرگواران باشد. این خود، یک محیط پرورشی و هدایت‌بخش است که برای زائر فراهم گشته و او را به تعمق و حرکت در مسیر اخلاق پسندیده تشویق و ترغیب می‌کند. از سوی دیگر، هنگامی که زائر به سرنوشت زیارت شونده می‌نگرد، که چگونه دست آنان از دنیا کوتاه گشته و در انتظار نتیجه کارها و رفتار خویش هستند، این وضعیت زائر را به بی‌ارزش بودن این جهان و بی‌اعتباری آن بیشتر متوجه ساخته و زمینه دل‌کندن از دنیا و فاصله گرفتن از زرق و برق آن را برایش فراهم می‌سازد تا در این چند روز زندگی دنیا، خود را اصلاح کند و بیشتر مراقب اخلاق و رفتار خود باشد. بی‌تردید، به یاد مرگ بودن و به جهان پس از مرگ و رستاخیز توجه داشتن، دستاوردهای اخلاقی و تربیتی فراوانی دارد و یکی از عوامل کارساز در گرایش به بندگی خدای بزرگ و پرهیز از گناه و نافرمانی و مبارزه با هواهای نفسانی است.

از پیامبر بزرگوار (ص) نقل شده است که فرمود:

«قبرها را زیارت کنید؛ زیرا زیارت قبور، انسان را به یاد مرگ و آخرت می‌اندازد».^۳

و می‌فرماید:

«زیارت قبور، شما را نسبت به دنیا بی‌اعتنا می‌سازد و جهان پس از مرگ را به یاد می‌آورد».^۴

د) کارکرد جسمی. یکی دیگر از آثار زیارت، طولانی شدن عمر است. از نظر روان‌شناسی، وقتی انسان به دیدار عزیزی می‌رود، در سلول‌هایش نوعی تغییر رخ داده و منبسط می‌شوند. این انبساط خاطر، مصونیت روان و بدن را در پی داشته و به آدمی در برابر عفونت‌ها مصونیت می‌بخشد؛ در نتیجه، انسان با چهره‌ای گشاده‌تر و سالم‌تر به زندگی ادامه می‌دهد. از این رو، درباره زیارت قبر حضرت اباعبدالله الحسین (علیه السلام) روایات به گونه‌ای است که نه تنها زیارت آن جناب را موجب طولانی شدن عمر بر شمرده، بلکه به صراحت، از کاهش عمر بر اثر ترک زیارت آن بزرگوار سخن به میان آورده است. به این دو روایت توجه کنید:

عن ابی‌عبدالله الصادق (علیه السلام): «من لم یزر قبر الحسین (علیه السلام) فقد حرم خیراً کثیراً و نقص من عمره سنة»؛ هر کس قبر امام حسین (علیه السلام) را زیارت نکند، بی‌گمان از خیر بسیاری خود را محروم نموده و یک سال از عمرش کم می‌شود.^۵

در حدیثی دیگر چنین آمده که امام صادق (علیه السلام) فرمود:

«هر کس یک سال بر او بگذرد و به زیارت قبر حسین (علیه السلام) نیاید، خداوند یک سال از عمرش می‌کاهد و اگر بگوییم که گاهی یکی از شما سی سال پیش از فرا رسیدن زمان مرگش می‌میرد، راست گفته‌ام؛ زیرا شما زیارت آن حضرت را رها می‌کنید. پس آن را رها نکنید تا خداوند بر عمرتان بیافزاید و روزی‌تان را افزون کند، و هرگاه زیارتش را واگذارید، خداوند از عمر و روزی‌تان می‌کاهد».^۶

۲. کارکردهای جمعی و اجتماعی زیارت

الف) کارکرد فرهنگی. یکی از جلوه‌های بارز و آشکار زیارت معصومین (علیهم السلام) شهادت آنان در راه خدا و در مسیر حق‌طلبی و مبارزه با باطل است؛ به ویژه در زیارت امام حسین (علیه السلام) که این جلوه بسیار درخشانده و چشم‌گیر است. از این رو، در فضای مزار و مرقد مطهر آنان، زائران درس مبارزه و قیام بر ضد باطل می‌آموزند.

ملتی که با تاریخ زندگی امامان معصوم (علیهم السلام) و واقعه عظیم عاشورا آشنا باشد، بی‌تردید ملتی مبارز، شجاع، حق‌طلب، فداکار و مدافع حق و حقیقت و آزادی خواهد بود. این واقعیت را در تاریخ تشیع و در جریان نهضت‌های دینی می‌توان مشاهده کرد که زیباترین جلوه آن، پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران است که برگرفته از نهضت حسینی و

عاشوراست و یکی از رهاوردهای آن، همان چیزی است که در قیام سالار شهیدان مورد توجه بوده؛ یعنی استقلال و آزادی و زیستن در سایه نظام برخاسته از مکتب اسلام. خلاصه آن که یکی از کارکردهای زیارت، رشد فرهنگ فداکاری و شهادت در میان یک ملت است.

ب) کارکرد سیاسی. آیین اسلام آیینی جامع و کامل است که در همه زمینه‌های زندگی رهنمود دارد و پیروان خود را به بهترین شیوه اداره می‌کند. از آن جا که موضوع رهبری جامعه، از محوری‌ترین سیاست‌های یک ملت است، آیین حیات‌بخش اسلام نسبت به آن بی تفاوت نبوده است. بر این اساس خداوند متعال سفیران و پیامبران را برای راهنمایی و مدیریت جامعه فرستاده و پس از آنان اوصیای بزرگوارشان این مسیر را طی کرده‌اند؛ اما به دلایلی - که اکنون در مقام بیان آن نیستیم - شیعه همواره اقلیتی بوده که هم از طرفی مدعی حکومت اسلامی بوده و از طرف دیگر شرایط مساعدی برای به دست گرفتن حکومت و قدرت وجود نداشته است. از این رو، پیوسته درگیر مخالفت‌ها و مبارزه با قدرت‌های سیاسی زمان خود بوده است. با این توضیح روشن می‌شود که زیارت، دل‌ها را هرچه بیشتر آماده پذیرش حکومت امام زمان علیه السلام می‌کند. بی‌جهت نیست که اسلام ضمن دعوت مسلمانان به شرکت در کنگره جهانی حج و برگزاری مناسک آن، تمامیت حج را به ملاقات و دیدار امام علیه السلام دانسته و چنین رهنمود داده است:

«عن جابر عن ابي جعفر علیه السلام قال: تمام الحج لقاء الامام»؛ جابر از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که فرمود: اتمام و کامل شدن حج، به دیدار امام علیه السلام است.^۷

از این رو، درباره زیارت قبر حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام روایات به گونه‌ای است که نه تنها زیارت آن جناب را موجب طولانی شدن عمر برشمرده، بلکه به صراحت، از کاهش عمر بر اثر ترک زیارت آن بزرگوار سخن به میان آورده است.

زیارت امامان معصوم علیهم السلام یک نوع بیعت و پذیرش ولایت آنان و اعلان وفاداری به حاکمیت آنان و در نهایت، حاکمیت خداوند متعال است که مستلزم برائت از طاغوت‌ها و مستکبران است.

زیارت یکی از عوامل جذب مردم و حضور آنان در جوار حررها و اماکن مقدس و در نتیجه احیای سرزمین‌ها و توسعه شهرهاست. در گذشته زیارت نقش مهمی در پیرایش شهرها داشته است؛ برای نمونه آستان قدس رضوی با موقوفات فراوانی که دارد، نقش مهمی در رونق اقتصادی شهر مشهد داشته است.

بنابراین، زیارت امامان معصوم علیهم‌السلام یک نوع بیعت و پذیرش ولایت آنان و اعلان وفاداری به حاکمیت آنان و در نهایت، حاکمیت خداوند متعال است که مستلزم برائت از طاغوت‌ها و مستکبران است. طاغوت‌ها در طول تاریخ متوجه این امر بودند و به‌ویژه نسبت به زیارت امام حسین علیه‌السلام واکنش نشان می‌دادند، که یکی بارزترین نمونه‌های آن، خشم هارون نسبت به زیارت امام حسین علیه‌السلام است. هارون هنگامی که دید مردم برای زیارت قبر آن حضرت هجوم می‌آورند، حساسیت نشان داد و گروهی را برای ویران کردن آن حرم مطهر گسیل داشت. حتی دستور داد درخت سدري را که در کنار مرقد امام علیه‌السلام روئیده بود، قطع کنند و جای قبر را با خاک یکسان نمایند.^۸

نمونه دیگر، اقدامات خصمانه متوکل نسبت به مرقد نورانی امام علی و امام حسین علیهم‌السلام است که در تاریخ مشهور است. او نیز وقتی عشق و علاقه مردم را به زیارت آن مراقد نورانی دید، به خشم آمد و دستور ویرانی آن حرم‌های مقدس را صادر کرد.^۹

ج) کارکرد اقتصادی. زیارت یکی از عوامل جذب مردم و حضور آنان در جوار حرم‌ها و اماکن مقدس و در نتیجه احیای سرزمین‌ها و توسعه شهرهاست. در گذشته زیارت نقش مهمی در پیرایش شهرها داشته است؛ برای نمونه آستان قدس رضوی با موقوفات فراوانی که دارد، نقش مهمی در رونق اقتصادی شهر مقدس مشهد دارد که بر کسی پوشیده نیست. نمونه دیگر آن آستانه مقدسه حضرت معصومه علیه‌السلام است. وجود مرقد آن بانوی بزرگوار سبب شد که مردم به تدریج خانه‌های خود را نزدیک آرامگاه آن کریمه اهل بیت علیهم‌السلام بنا کنند؛ به گونه‌ای که امروزه با وجود ساختمان‌های بسیار و سکونت جمعیتی عظیم، بزرگ‌ترین عامل رونق و احیای شهر مذهبی قم بوده است.

د) کارکرد فرهنگی و هنری. هنر با ویژگی‌های خود، زمینه بروز گسترده‌ای دارد و به صورت‌های گوناگون تجلی می‌یابد؛ از جمله گاهی به صورت نقاشی، معماری، خوش‌نویسی متجلی می‌گردد. هنرمند با بهره‌گیری از نیروی عاطفه و احساس، چنان اثری بر مخاطب می‌گذارد که شاید ساعت‌ها توجیه و استدلال نتواند چنان مطلب را القا نماید و شنونده را جذب کند. یکی از شاخه‌های هنر، هنر دینی است که در مزارها و محافل انس کبریایی ظهور و بروز دارد. در پرتو زیارت، انسان هنر و ادبیات فاخر را وسیله‌ای برای رسیدن به فطرت خداجوی قرار می‌دهد. زیارت، جایگاه ویژه‌ای در ادبیات و هنر ایرانی دارد که گوشه‌هایی از آن را در اطراف

ضریح معصومین علیهم‌السلام و اولیا و در معماری آن مراقد نورانی می‌توان دید. برخی از این آثار هنری چنان زیبا و جذاب است که هر بیننده‌ای را به شگفتی و تحسین وامی‌دارد:

گر مجال گفت بودی گفتنی‌ها گفتمی تا که ارواح و ملائک ز آسمان تحسین کنند

۲. کارکردهای اخروی زیارت

الف) دست‌یابی به شفاعت. در روایتی از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چنین می‌خوانیم:

«من زارنی حیاً او میتاً کنت له شفیعاً یوم القيامة»؛ هر کس مرا در زمان حیات یا ممات زیارت کند، در روز قیامت شفیعش خواهم بود.^{۱۰}

ب) حرام شدن جسد زائر بر آتش و ورود به بهشت. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید:

«ستدفن بضعة منی بأرض خراسان لا یزورها مؤمن الا اوجب الله عزوجل له الجنة و حرّم جسده علی النار»؛ به زودی پاره تن من [امام رضا علیه‌السلام] در سرزمین خراسان به خاک سپرده خواهد شد؛ پس هر مؤمنی که او را زیارت کند، خداوند عزیز و جلیل، بهشت را برایش واجب نموده و بدنش را بر آتش دوزخ حرام خواهد نمود.^{۱۱}

از امام صادق علیه‌السلام نیز روایت شده است:

«ستدفن فیها امرأة من اولادی تسمی فاطمه فمن زارها وجبت له الجنة»؛ به زودی در آن سرزمین (قم) بانویی از فرزندان من به خاک سپرده می‌شود که نام او فاطمه است؛ پس هر کس او را زیارت کند، بهشت بر او واجب می‌شود.^{۱۲}

ه) نلغزیدن بر صراط. ابن عباس گوید: پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود:

«من زار الحسن فی بقیعه ثبت قدمه علی الصراط یوم تزلّ فیہ الأقدام»؛ هر کس امام حسن علیه‌السلام را در بقیع زیارت کند، آن روزی که گام‌ها بر صراط می‌لغزد، گام‌های او ثابت و استوار خواهد بود.^{۱۳}

د) دستگیری از زائر در مواقع سخت رستخیز. امام رضا علیه‌السلام درباره زیارت خویش و پاداش آن در سرای آخرت فرمود:

«من زارنی علی بُعد داری، اتیته یوم القيامة فی ثلاث مواطن حتی اخلصه من احوالها اذا تطایرت الکتب یمیناً و شمالاً و عند الصراط و عند المیزان»؛ هر کس مرا زیارت کند با دوری راه، روز قیامت سه جا به دیدارش خواهم رفت تا از ترس و وحشت آن مواقع رهایش سازم؛ هنگامی که نامه عمل از چپ و راست به او عرضه می‌شود؛ هنگام عبور از صراط؛ هنگام سنجش اعمال و میزان.^{۱۴}

ه) پاداش هزار حج و هزار عمره مقبول. در فضیلت زیارت امام حسین علیه السلام روایت شده است: ابن عباس گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله پیرامون شهادت امام حسین علیه السلام مطالبی بیان فرمود؛ آن گاه درباره فضیلت زیارت آن حضرت چنین فرمود:

«من زاره عارفاً بحقه كتب الله له ثواب الف حجة و الف عمرة، الا و من زاره فقد زارني، و من زارني فكأنما زار الله و حق على الله ان لا يعذبه بالنار، الا و ان الاجابة تحت قبة و الشفاء في تربته و الائمة من ولده، الحديث»؛ هر کس او را زیارت کند و به حق وی معرفت داشته باشد، خداوند پاداش هزار حج و هزار عمره را برایش می نویسد. آگاه باش، هر کس او را زیارت کند، مرا زیارت کرده، و هر کس مرا زیارت کند، گویا خدا را زیارت نموده و سزاوار است که خداوند او را به آتش دوزخ عذاب نکند. آگاه باش، دعا زیر گنبد او مستجاب است و تربت او شفاست و امامان از نسل او هستند.^{۱۵}

نیز از امام صادق علیه السلام چنین نقل شده است:

«من زار قبر الحسين علیه السلام يوم عرفة عارفاً بحقه كتب الله له الف حجة مقبولة و الف عمرة مبرورة»؛ هر کس در روز عرفه قبر امام حسین علیه السلام را با معرفت حق او زیارت کند، خداوند برایش پاداش هزار حج مقبول و هزار عمره مبرور را می نویسد.^{۱۶}

پیرامون فضیلت زیارت معصومین علیهم السلام و آثار اخروی آن، روایات فراوانی داریم که برای رعایت اختصار، به آنچه یادآوری شد بسنده می کنیم.

پی نوشت ها:

۱. رعد، آیه ۲۸.
۲. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۴، ص ۱۶۴۸.
۳. صحیح مسلم، ج ۳، ص ۶۵.
۴. سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۱۱۳.
۵. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۴۳۱.
۶. ابن قولویه قمی، کامل الزیارات، ص ۲۸۴، ج ۴۵۷.
۷. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۵۴۹.
۸. سید حسن صدر، نزهة اهل الحرمین فی عمارة

المشهدین، ص ۲۸.

۹. ابن اسفندیار، تاریخ طبرستان، ج ۱، ص ۹۵.
۱۰. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۹.
۱۱. همان، ج ۴۹، ص ۳۸۴، ح ۳.
۱۲. همان، ج ۶، ص ۲۱۶، ح ۴۱.
۱۳. همان، ج ۱۰۰، ص ۱۴۱، ح ۱۴.
۱۴. همان، ج ۱۰۲، ص ۳۴، ح ۱۴.
۱۵. وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۴۵۲.
۱۶. بحار الانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۱، ح ۳۱.